

O. MARCIN LISAK OP

Facoltà di Scienze Sociali

Pontificia Università San Tommaso d'Aquino

Roma

Pomiędzy sprywatyzowaną funkcją i publicznym działaniem religii: liberalno-chrześcijański podsystem społeczny Michaela Novaka

Streszczenie: Michael Novak, amerykański komunitarysta i neokonserwatysta, przedstawia koncepcję chrześcijańskiego liberalizmu, którego wyrazem jest religijna argumentacja na rzecz systemu społecznego nazywanego demokratycznym kapitalizmem. Novak zmierza tym samym do umocnienia publicznego działania religii. Poglądy amerykańskiego katolickiego intelektualisty zostały poddane analizie w świetle dwóch socjologicznych teorii: prywatyzacji religii wedle Niklasa Luhmanna oraz funkcji i działania w ramach religijnej opcji liberalnej i konserwatywnej wedle ujęcia Petera Beyera. W efekcie przeprowadzonej analizy okazuje się, że stanowisko Novaka należy zakwalifikować jako dość fundamentalistyczną religijną opcję konserwatywną, a jego idee religijne stanowią nieudaną próbę legitymizacji demokratycznego kapitalizmu.

Słowa kluczowe: chrześcijaństwo, demokratyczny kapitalizm, depriwatywizacja, działanie religijne, funkcja religijna, liberalizm, neokonserwatyzm, prywatyzacja, religia, sekularyzacja.

W polskiej debacie publicznej pojawiają się odwołania do religii chrześcijańskiej jako istotnego elementu kształtowania życia publicznego¹. Niniejszy artykuł podejmuje analizę ideologicznej argumentacji na rzecz rozwoju chrześcijańskiego liberalizmu, którą przedstawia jeden ze współczesnych amerykańskich autorów, Michael Novak. Ten dość popularny w Polsce² filozof opowiada się

---

¹ W procesie kształtowania ładu prawnego, sfery aksjo-normatywnej należy w debacie publicznej w Polsce zwrócić uwagę na liberalno-konserwatywne poglądy i program działania politycznego Jarosława Gowina. Ten polityk a zarazem intelektualista katolicki, często odwołuje się do wymiaru religijnego, etyki katolickiej. Jednocześnie ubolewa na faktem, że w polskim społeczeństwie inspiracja ideami chrześcijańskiego liberalizmu słabnie, a w instytucjach kościelnych następuje „zanik formacji katolicyzmu otwartego”. Katolicka Agencja Informacyjna, *Polityka, bioetyka i przyszłość Kościoła – rozmowa z min. Jarosławem Gowinem*, z dn. 30 lipca 2012 r.

² Ekonomiczno-polityczne poglądy Novaka były dyskutowane w Polsce w ostatnich dwóch dekadach XX w., zarówno pod koniec epoki PRL-u, jak i w dobie transformacji ustrojowej na początku lat 90. M. Lisak, *Katolicki liberalizm. Etyka społeczna Michaela Novaka*, Kraków – Dublin

za publicznym działaniem religii na rzecz rozwoju i legitymizacji tzw. systemu demokratycznego kapitalizmu. Posługuje się w tym celu argumentacją natury religijnej, filozoficznej oraz częściowo socjologicznej. Stanowisko Novaka zostanie skonfrontowane z koncepcjami funkcjonalnego i performatywnego zadania religii w ujęciu Niklasa Luhmanna oraz liberalną i konserwatywną opcją religijną w rozumieniu Petera Beyera. Wybór takiego tła teoretycznego nasuwa się na podstawie pracy Beyera dotyczącej religii i globalizacji, w której kanadyjski socjolog odnosi się do Michaela Novaka³.

*
* *

W dobie modernizacji i procesów sekularyzacyjnych, które w społeczeństwach Zachodu prowadzą nie tyle do zaniku religijności, co raczej do gruntownej transformacji instytucjonalnych form religii, dochodzi do sprywatyzowania funkcji religii i ograniczenia publicznego działania religii. W modelu Luhmanna prywatyzacja religii wyraża się w tym, że role profesjonalne w tym podsystemie pozostają (kapłani, nauczyciele religijni) publiczne, ale inne jednostki, przyjmujące uzupełniające role społeczne (wyznawca religii), pozostawiają tę sferę decyzji prywatnej. Nie oznacza to, iż w życiu społecznym i prywatnym odrzucają motywy i przekonania religijne. W obszarze uzupełniających ról społecznych dominuje jednak indywidualizacja: kryteria decyzyjne są wyłącznie prywatną sprawą jednostek⁴.

Zatem, w perspektywie systemowej religia, która straciła znaczenie głównego systemu społecznego, stała się w dobie dyferencjacji funkcjonalnej systemów jednym z wielu podsystemów, oddziałującym w ograniczonym, wewnętrznym zakresie „komunikacji czysto religijnej”, jak twierdzi Luhmann, czyli funkcja religijna odnosi się do takich zadań jak: zbawienie, oświecenie, praca duszpasterska, komunikacja „sakralna”. Rozważanie te podsumowuje Beyer: funkcja (*function*) odpowiada transcendencji oraz zjawiskom, które „instytucje religijne rezerwują wyłącznie dla siebie i które stanowią o autonomii owych instytucji w nowoczesnym społeczeństwie”⁵. Kiedy rozpatrujemy relacje podsystemu z innymi podsystemami, mamy do czynienia z działaniem

---

2008, s. 23–24. Por. także S. Drzyżdżyk, *Chrześcijaństwo i liberalizm. Mirosława Dzielskiego koncepcja liberalizmu chrześcijańskiego*, Bielsko-Biała 2000, s. 176, 190 i n.; J. Godłów-Lęgiędź, *Etyczny wymiar liberalizmu gospodarczego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2000, t. 3, s. 18–19. P. Adamowicz, *Gdańsk jako wyzwanie*, Gdańsk 2008, s. 19. W okresie ostatnich politycznych kampanii wyborczych i rządów Donalda Tuska sam premier, w odniesieniu do ideologicznego sporu pomiędzy „Polską solidarną” i „Polską liberalną”, powołuje się na Michaela Novaka jako współtwórcę współczesnego „chrześcijańskiego liberalizmu”. Katolicka Agencja Informacyjna, *Donald Tusk: Wiara i wolność nie są w konflikcie (wywiad)*, z dn. 29 lutego 2008 r.

³ P. Beyer, *Religia i globalizacja*, Kraków 2005, s. 156.

⁴ N. Luhmann, *The Differentiation of Society*, New York 1982, s. 236–238.

⁵ P. Beyer, *dz.cyt.*, s. 142.

(*performance*). W tym obszarze działanie religijne zmierza do rozwiązywania zadań, problemów stwarzanych przez inne podsystemy, które funkcjonują (*function*) nieefektywnie, nieskutecznie⁶. Przykładami takich niedomagających sfer, a przez to wymagających interwencji (*performace*) innego podsystemu, są: ubóstwo ekonomiczne, bezrobocie, edukacja, opieka zdrowotna, rozpad rodziny, ochrona środowiska naturalnego itp. Wymiar performatywny sprawia, że religia „zaznacza swoją obecność w świeckich dziedzinach życia, jednocześnie jednak kwestie pozareligijne rzutują na czystą religijność, pokazując, że świeckie problemy społeczne wpływają na autonomię działań religijnych”⁷. Współczesne zachodnie społeczeństwa wydają się akceptować, by religijny podsystem zajmował się funkcją religijną w sferze prywatnej, wewnątrz systemowej. A jednocześnie dopuszczają publiczne działania religijne, nastawione jednak na uzupełnianie zadania społeczne, przy założeniu, że jednak nie przenoszą religijnych racji, przekonań jako motywów działania społecznego (publicznego). Dawniej w imię celu czysto religijnego, czyli prowadzenia do zbawienia i walki z jego wrogami, przywódcy religijni wprowadzali specyficzny porządek społeczny. W ten sposób instytucje religijne wzmacniały posłuch i zakres obowiązywania norm religijno-moralnych, a jednocześnie poszerzały i umacniały swój wpływ oraz znaczenie społeczne. Dziś funkcja religijna jest coraz bardziej zepchnięta do niszy prywatnej, co jest wynikiem sekularyzacji czy też deinstytucjonalizacji i prywatyzacji religii⁸. Luhmann analizuje przejście w nowoczesnych społeczeństwach od dyferencjacji stratyfikacyjnej (grupy statusowe) i przypisanych ról społecznych do dyferencjacji funkcjonalnej (instytucjonalizacji i profesjonalizacji) i osiąganych ról społecznych. Powoduje to wzrost pluralizmu aksjo-normatywnego, indywidualizację wyborów, a w konsekwencji prywatyzację religijności i spadek publicznego znaczenia religii instytucjonalnych.

Do dwóch typów zadań podsystemu religijnego – funkcjonalnego i performatywnego – w perspektywie kolejnej fazy globalizacji odnosi się Peter Beyer. Do luhmannowskiego kontekstu systemów funkcjonalnych kanadyjski socjolog wprowadza rozróżnienie na dwie modelowe religijne opcje funkcjonalne: konserwatywną i liberalną. Podstawą dla wskazanego rozróżnienia jest przyjęcie strategii działania instytucjonalnych przedstawicieli religii, którzy stoją, w dobie pluralizmu i globalizacji, przed dylematem: czy zabiegać o publiczny

⁶ N. Luhmann, *The Differentiation...*, s. 238-242; tenże, *Funkcja religijna*, Kraków 2007, s. 67 i n.

⁷ P. Beyer, *dz.cyt.*, s. 143.

⁸ Przy całej wieloaspektowości teorii i rozumienia bądź odrzucenia paradygmatu sekularyzacyjnego (por. m.in. K. Dobbelaere, *Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy*, Kraków 2008) opowiadam się za stanowiskiem Steve'a Bruce'a, który sekularyzację na Zachodzie skrótowo odnosi do trzech aspektów: 1. spadek znaczenia religii w kierowaniu pozareligijnymi rolami społecznymi oraz w funkcjonowaniu instytucji państwowych i gospodarczych; 2. obniżenie społecznego statusu ról religijnych oraz instytucji religijnych; 3. malejący zakres podejmowania przez ludzi praktyk religijnych, wyrażania religijnych wierzeń i przekonań oraz formowania pod religijnym wpływem innych sfer życia. S. Bruce, *God is Dead: Secularization in the West*, Oxford 2002, s. 3.

wpływ religii w oparciu o dawne odwołanie do transcendencji i społecznej rzeczywistości zła jako przeszkody na „drodze ku zbawieniu”, czy odstąpić od takiej argumentacji?⁹

W kontekście prywatyzacji religii opcja konserwatywna opowiada się za integralną wizją wiary (transcendencji). Holistyczne rozumienie transcendencji oznacza, iż w świecie można zidentyfikować dobro i zło (moralne i metafizyczne). Akcent opcji konserwatywnej pada na funkcję religijną, dla której czysta komunikacja religijna jest istotowa. Funkcja religijna przekracza jednak niższą sferę prywatnej i wpływa na publiczne działanie religijne. W odróżnieniu jednak od opcji liberalnej, zadanie performatywne wprowadza religijnie ufundowany porządek w sferę polityki, prawodawstwa, gospodarki i inne. Mobilizacja polityczna dokonywana jest w imię wiary religijnej. Na podstawie koncepcji Luhmanna możemy uzupełnić analizę Beyera o zagadnienie roli społecznej. Podejście konserwatywne wymaga, żeby zarówno role profesjonalne jak i uzupełniające, o ile dotyczą religii, były publiczne. Wyznawca religii powinien prezentować publicznie zintegrowany światopogląd religijny. Nawet jako profesjonalista w pozareligijnych rolach społecznych – polityk, prawodawca, sędzia, biznesmen, naukowiec – jako główną rolę społeczną powinien przyjąć bycie wyznawcą religijnym.

W dobie globalizacji opcja konserwatywna nie sprzeciwia się bezpośrednio strukturom społecznym, ale dokonuje ich transformacji. Instytucje religijne są co prawda skoncentrowane na ściśle religijnej funkcji, ale jednocześnie działania religijne prowadzą do odzwierciedlenia organizacji i form systemowych społeczeństw, tyle że w sposób nacechowany religijnie. Z tej koncepcji wyłania się instrumentalna dyferencjacja funkcjonalna, zmierzająca do przyznania podsystemowi religijnemu kluczowego znaczenia systemowego. W ten sposób działanie religijne będzie naprawiać „zepsuty” świat społeczny, a publiczne znaczenie religii zyska umocnienie¹⁰.

Jeśli wyznawcy poszczególnych religii zamieszkują nadal na wspólnym terytorium, to działania religijne na rzecz rozwiązywania konfliktów politycznych czy niedomagań gospodarczych mogą być bardziej skuteczne niż w opcji liberalnej, która nie posiada tak silnego spoiwa tożsamościowo-ideologicznego. Tymczasem, proponowane w opcji konserwatywnej „rozwiązanie problemu transcendencji pozwala na przybliżony dychotomiczny podział świata na «czysty» i «nieczysty» z religijnego punktu widzenia religii – na «my» i «oni». Takie jasne religijne przesłanie może, w odpowiednich warunkach – jak słusznie stwierdza Beyer – prowadzić do skutecznej mobilizacji znacznych grup ludności”¹¹. Przykładami podejścia konserwatywnego mogą być Nowa Chrześcijańska Prawica (*New Christian Right*) w Stanach Zjednoczonych, a w krajach muzułmańskich odrzucenie westernizacji czy modernizacji w irańskiej rewolucji religijnej.

⁹ P. Beyer, *dz. cyt.*, s. 151-152.

¹⁰ *Tamże*, s. 158-160.

¹¹ *Tamże*, s. 161.

Opcja liberalna skupia się na prywatnych wyborach i potrzebach religijnych. W zakresie funkcji religijnej instytucje mają „przede wszystkim świadczyć usługi religijne, uświetniając ważne momenty ludzkiego życia i oczywiście zapewniając «opiekę duszpasterską» tym, którzy jej potrzebują”¹². Aby utrzymać publiczne znaczenie religii, opcja liberalna koncentruje się na zadaniach performatywnych. Tam gdzie inne systemy niedomagają, potrzebne jest działanie religijne. Jednym z głównych wymiarów zła stanowi brak tolerancji, partykularyzm, fundamentalizm, którym należy się przeciwstawić z inspiracji religijnych. Przedmiotem działań nie są jednak problemy ściśle religijne. Samo działanie jest co prawda inspirowane religijnie (tolerancja, pokój, sprawiedliwość), ale rozwiązania przyjmowane są z form komunikacji, funkcji wewnętrznych innych systemów: rozwiązania polityczne, gospodarcze, ekologiczne. „Opcja liberalna stara się świadomie przystosować do tego wzorca strukturalnego tam, gdzie odpowiada on podstawowej strukturze nowoczesnego społeczeństwa”¹³. W konsekwencji wzrasta przekonanie, iż rozwiązywanie trudności edukacyjnych nie opiera się na manifestowaniu przywiązania do tradycyjnej wiary, a problemów zdrowotnych nie usunie się poprzez modlitwę i rytuały religijne. Słabością wskazanej liberalnej strategii funkcjonalno-strukturalnej jest odejście od stawiania prawdziwie religijnych wymagań, a przez to właściwie marginalizacja religijnych inspiracji i – używając języka Luhmanna – form komunikacji.

Przykładem opcji liberalnej jest dla Beyera teologia wyzwolenia, która rozwinęła się jako społecznie zaangażowana teoria i praktyka chrześcijańska w Ameryce Łacińskiej. Teologowie wyzwolenia akcentują działanie religijne (zaangażowanie polityczne, wyzwolenie z ubóstwa i innych form marginalizacji, walkę ze strukturalnymi „grzechami społecznymi”) w formie zaangażowania publicznego. Ma to ustrzec przed prywatyzacją religii, zamknięciem jej w obszarze wewnętrznej sprywatyzowanej (mistycznej, rytualnej) funkcji religijnej. Teologia wyzwolenia czyni z luhmannowskiej prywatnej funkcji religijnej misję społeczno-wyzwoleńczą, wyzwolenie z różnych form marginalizacji, wykluczenia i deprywacji. Powstrzymuje się jednak przed nadaniem normom religijnym charakteru obowiązującego publicznie prawa. Komunikacja czysto religijna nie ma na celu zastąpienia funkcji i komunikacji innych podsystemów, lecz jako właściwa inspiracja dla działania (*performance*) religijnego służy przemianie, naprawie struktur. Wprowadzanie sprawiedliwości w przestrzeń życia gospodarczego i politycznego, czyli wyzwoleńcze działanie religijne jest istotową częścią samej religii, która nie dąży do religijnego odzwierciedlenia porządku społecznego, ale do jego przemiany.

W tym kontekście pojawia się u Beyera wzmianka o Michaelu Novaku, którego stanowisko służy jako przykład krytyki wobec teologii wyzwolenia. „Krytycy teologii wyzwolenia zarzucają jej przedstawicielom, że zagubili gdzieś kwestie czysto religijne (np. Ratzinger) albo że proponowane przez nich

¹² Tamże, s. 153.

¹³ Tamże, s. 154.

rozwiązania gospodarcze i polityczne nie liczą się z gospodarczymi i politycznymi realiami (np. Novak). Pierwszy z zarzutów ma związek z funkcją, drugi z działaniem religii¹⁴. Krytyka wobec teologii wyzwolenia ze strony Novaka wydaje się zmierzać od strony niedomagań w rozwiązaniach gospodarczo-politycznych w zakresie publicznego działania religii. Amerykański autor jest też sam postrzegany jako przedstawiciel opcji liberalnej chrześcijaństwa. Jednak jego stanowisko, a także strategię działania wedle kryteriów beyerowskiej opcji liberalnej należy poddać analizie.

W swych głównych pracach Michael Novak – komunitarysta i neokonserwatysta¹⁵, od lat 90. XX w. popularny nie tylko w kręgach północnoamerykańskiego katolicyzmu – próbuje udowodnić spójność pomiędzy liberalnym systemem społecznym a modelem życia społecznego proponowanym przez chrześcijaństwo¹⁶. Amerykański filozof posuwa się nawet o krok dalej. Nie tylko twierdzi, że liberalne instytucje społeczne, takie jak wymiana wolnorynkowa, pluralizm polityczny czy procedury demokratyczne, oraz „chrześcijaństwo społeczne” są niesprzeczne, ale wskazuje na ich konieczny związek¹⁷.

Novak w swej najbardziej wpływowej pracy *Duch demokratycznego kapitalizmu* (*The Spirit of Democratic Capitalism*, New York 1982) posłużył się modelem analitycznego podziału rzeczywistości społecznej na trzy dziedziny (podsystemy): politykę, gospodarkę, sferę moralności i kultury (aksjo-normatywną)¹⁸. Współczesny demokratyczny kapitalizm – forma organizacji życia społecznego typowa dla dwudziestowiecznych państw Zachodu, a w szczególności dla USA – ma, zdaniem Novaka, genezę w chrześcijańskiej myśli społecznej. Z drugiej strony, wymogi religii chrześcijańskiej prowadzą do inkorporacji zasady twórczej przedsiębiorczości, licznych reguł gospodarki

¹⁴ Tamże, s. 156.

¹⁵ Por. P. Skudrzyk, *Amerykańska wspólnotowa filozofia polityczna*, s. 109; J. Ehrman, *Neokonserwatyzm. Intelktualiści i sprawy zagraniczne 1945-1994*, Poznań 2000, s. 60-61.

¹⁶ R. Legutko, *Wprowadzenie do wydania polskiego*, w: *Neokonserwatyzm*, red. I. Stelzer, Warszawa 2007, s. 17.

¹⁷ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 233-253. Debata na temat możliwości „pokojowego współistnienia” katolicyzmu i liberalizmu ma już swoją historię, odzwierciedloną w coraz bogatszej literaturze przedmiotu. Z jednej strony, Kościół katolicki złagodził swój sprzeciw wobec wielu instytucji liberalnych, takich jak pluralizm polityczny, demokracja przedstawicielska, wolność słowa. Z drugiej strony, instytucjonalni reprezentanci Kościoła nadal utożsamiają system prawny w państwie z systemem etycznym. Wedle tego stanowiska, moralność dotyczy wszystkich dziedzin ludzkiego (społecznego) działania. Co więcej, klucz etyczny powinien stanowić główne kryterium konstruowania i oceny porządku społecznego: polityki, gospodarki, kultury, itp. Jak słusznie zauważa w swojej filozoficznej analizie sporu pomiędzy katolicyzmem a liberalizmem Dorota Sepczyńska, Kościół katolicki stracił współcześnie bezpośrednią kontrolę nad władzą państwa, władzą polityczną. Nie chce jednak zupełnie wyrzec się władzy. Dąży zatem do władzy pośredniej, czyli wpływu na sferę aksjo-normatywną, kształtowania systemu prawnego wedle uznawanych przez katolicyzm norm moralnych. D. Sepczyńska, *Katolicyzm a liberalizm. Szkic z filozofii społecznej*, Kraków 2008, s. 267.

¹⁸ M. Novak, *Duch demokratycznego kapitalizmu*, Poznań 2001, s. 201.

wolnorynkowej, demokratycznej procedury wyborczej, trójpodziału i wzajemnej kontroli władzy. Instytucje systemu ekonomicznego i politycznego stają się, w ocenie Novaka, częścią religijnego kodeksu moralnego chrześcijaństwa, a ściślej katolicyzmu.

Można stwierdzić więc, że Novak mocno akcentuje działanie religijne, które oparte jest na przesłankach antropologicznych. Chrześcijańskie działanie religijne wspiera wolnorynkową ekonomię, przedsiębiorczość, spontaniczny ład gospodarczy – oparte na „interesie własnym dobrze rozumianym”¹⁹. W podsystemie politycznym promuje natomiast demokrację przedstawicielską, pluralizm polityczny, wolność słowa, trójpodział władzy, ograniczoną rolę polityczną i znikomą rolę gospodarczą państwa – oparte antropologicznie na „wolności ukierunkowanej”²⁰ jednostki oraz uznaniu i poszanowaniu „godności osoby”²¹. Demokratyczny kapitalizm zyskuje poparcie Novaka nie tyle z uwagi na funkcjonalność, ale z racji na „wysoką ocenę moralną, gdyż najlepiej wyraża szacunek dla podmiotowej godności człowieka”²². Ponieważ jednak wskazane antropologiczne założenia należą, zdaniem Novaka, do ścisłego jądra chrześcijańskiej wiary (objawienia), należy stwierdzić, że działanie religijne jest konieczną implikacją funkcji religijnej. W tej interpretacji, dla chrześcijaństwa droga zbawienia, oświecenia, duszpasterskiej troski (funkcja religijna) nie może być sprywatyzowana, gdyż istotowo związana jest z misją publiczną, działaniem społecznym. W konsekwencji w sferze publicznej rozwój instytucji liberalnej demokracji jest, dla Novaka, koniecznym wymiarem działania religijnego.

Krytyka teologii wyzwolenia, którą przeprowadza Novak, jest inspirowana antropologicznie i teologicznie. Nie dotyczy więc jedynie zadania performatywnego religii, czyli oddziaływania społecznego instytucji religijnych w obszarze innych podsystemów, które nie funkcjonują właściwie. W swej krytyce społecznego działania Novak rzeczywiście rozpoczyna argumentować od strony funkcjonalnej: nieskuteczności markistowsko-socjalistycznej koncepcji gospodarki. Jednak performatywna nieefektywność teologii wyzwolenia jest dla Novaka efektem zagubienia właściwej, swoistej czy wręcz istotowej dla religii chrześcijańskiej funkcji społecznej (*ad intra*), co widoczne jest w rozbudowanej polemice z teologią polityczną Johanna Metz²³. Stanowisko Novaka wykazuje

¹⁹ Tenże, *Wolne osoby i dobro wspólne*, Kraków 1998, s. 90-95; por. M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 117-120.

²⁰ M. Novak, *On Cultivating Liberty. Reflection on Moral Ecology*, Lanham 1999, s. 47-48. Novakowa koncepcja wolności ukierunkowanej posiada naturę moralno-religijną i odbiega od wolności w znaczeniu politycznej. „Uporządkowana wolność ma być posłuszna prawdzie o naturze człowieka i prawdzie moralnej (...) Nie jest jedynie wolnością od zewnętrznych ograniczeń (wolność polityczna), ale nabiera wymiaru moralnego: zdolności dobrowolnego ukierunkowania na dobre czyny”. Zob. M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 181.

²¹ *Tamże*, s. 62-64.

²² *Tamże*, s. 214; por. M. Novak, *Liberalizm – sprzymierzeniec czy wróg Kościoła*, Poznań 1993, s. 75.

²³ Tenże, *Duch...*, s. 288-358.

więc cechy beyerowskiej opcji konserwatywnej: integralnej funkcji religijnej przeniesionej w sferę publiczną, a nie, jak sugerował sam Beyer, opcji liberalnej. Innowacją proponowaną przez Novaka jest natomiast inkorporowanie funkcji *ad extra*, zadań społecznych, do rdzenia czysto religijnej komunikacji. Formom katolicyzmu latynoamerykańskiego zarzuca brak przyjęcia wartości (republikańskich, przedsiębiorczości, kreatywności) wolnorynkowych i demokratycznych²⁴, które są w jego przekonaniu konstytutywnymi cechami chrześcijaństwa jako drogi zbawienia.

Na tej podstawie zauważamy, że krytyka teologii wyzwolenia jest przede wszystkim powodowana błędami w zakresie funkcji religijnej²⁵. Novak bazuje bowiem na argumentacji moralno-religijnej, a dopiero w konsekwencji błędów antropologiczno-teologicznych negatywnie ocenia działanie instytucji politycznych i gospodarczych, co ma miejsce w przypadku teologii wyzwolenia²⁶. Podstawy stanowiska Novaka leżą w komunikacji (przesłaniu) czysto religijnej. Z chrześcijańskiej wizji stworzenia świata płynie misja „czynienia świata poddanym”, przy czym „należy porzucić myślenie w kategoriach podziału i redystrybucji na rzecz inspiracji do rozwoju, przedsiębiorczości, wytwarzania dóbr oraz wymiany usług”²⁷. W odniesieniu do chrześcijan Novak apeluje: „Wiemy dzisiaj, że bogactwo może być tworzone w sposób systematyczny i trwały, a przeto – biorąc pod uwagę ogromny zakres cierpień tak wielu ubogich – rozwój gospodarczy stał się obowiązkiem moralnym (podkr. – M.L.). Jesteśmy zobowiązani pracować nad ukształtowaniem instytucji i systemów, które pozwolą na jego rozkwit”²⁸.

Nie tylko dla samego Michaela Novaka, ale szerzej, w środowisku amerykańskich neokonserwatystów, przedsiębiorczość zyskuje wymiar nakazu religijnego.

²⁴ „Typowe kaznodziejstwo Ameryki Łacińskiej nigdy nie hołubiło cnót komercyjnych ani republikańskich; zwykle kładziono nacisk na sprawy mistyczne i pozaziemskie. Kościół w Ameryce Łacińskiej odgrywa silną rolę instytucjonalną, w przeciwieństwie do Kościołów protestanckich i katolickich w Ameryce Północnej. Jego opieka nad chorymi, słabymi, sierotami, niewykształconymi i potrzebującymi rady oraz inne formy ludzkiej pomocy są tradycyjnie filarem latynoamerykańskich świadczeń społecznych. Natomiast powołanie do przemysłu i handlu, przedsiębiorczości i aktywizmu gospodarczego jest powszechnie traktowane z rezerwą, typową dla katolicyzmu społeczeństw arystokratycznych”. Zob. *tamże*, s. 330.

²⁵ *Tamże*, s. 381.

²⁶ „Novak opisuje zjawiska, które ocenia negatywnie: ruch księży-robotników, zamianę religijnego orędzia Ewangelii na język walki przeciw uciskowi ekonomicznemu i politycznemu, możliwym tego świata, wykluczeniu społecznemu ubogich. Troska o autentyczną kulturę biednych, udzielenie głosu zmarginalizowanym, teorie bogacenia się centrum kosztem ubożających peryferiów są postulatami w obrębie teologii wyzwolenia, które zdaniem Novaka, wypaczają religijny przekaz Biblii. Doświadczenie świata w nietrafnej socjalistycznej czy marksistowskiej interpretacji staje się fundamentem myślenia i światopoglądu, do których musi być dopasowany przekaz Ewangelii. Tymczasem teologia powinna przybierać odwrotny kierunek: płynące z Biblii wskazania powinny być impulsem do rozwoju cnót i przemiany świata”. Zob. M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 224, p. 202.

²⁷ *Tamże*, s. 224.

²⁸ M. Novak, *Bogactwo i cnota: rozwój chrześcijańskiej doktryny ekonomicznej*, w: *Etyka kapitalizmu*, red. P. Berger, Kraków 1994, s. 105.

Kreatywność oraz inicjatywa gospodarcza są obligatoryjnymi konsekwencjami przesłania religijnego płynącego z teologii stworzenia świata i człowieka oraz ewangelicznej przypowieści o talentach²⁹. W podsystemie gospodarki misją religii jest zatem przedsiębiorczość, która przybiera w myśli Novaka postać „teologii tworzenia”³⁰. Amerykański myśliciel postuluje, aby teologię wyzwolenia zastąpić właśnie teologią tworzenia. W ten sposób, krytyka opcji liberalnej w postaci teologii wyzwolenia dotyczy przede wszystkim niedostatków i błędów czysto religijnych, doktrynalnych. Dla Novaka niedomagania w obszarze działania religijnego katolicyzmu wynikają nie tyle z błędów systemowych, profesjonalnych (przyjęcia socjalistycznych rozwiązań gospodarczych, polityki redystrybucji), które są wtórne. Błędy występują natomiast już na poziomie funkcji religijnej, gdzie zła teologia kieruje się marksistowsko-socjalistyczną filozofią i prowadzi do fałszywego wyzwolenia zamiast wspierać rozwój i kreatywność oparte na właściwej religijnej antropologii. Zadania religii w obszarze jej funkcji powinny być impulsem do rozwoju moralnego jednostek i przemiany świata (działania religijnego)³¹.

Beyer, pod koniec lat 90. ubiegłego wieku, analizował ruch społeczny Nowej Chrześcijańskiej Prawicy, który dążył do przeobrażenia amerykańskiej kultury, polityki i sfery aksjo-normatywnej w kategoriach zmagania religijnych. Kanadyjski socjolog klasyfikował ten ruch społeczny jako przykład fundamentalizmu religijnego i zarazem religijnej opcji konserwatywnej. Na amerykańskiej prawicy politycznej posługiwano się wtedy dychotomią: chrześcijaństwo kontra ateizm, moralna Ameryka kontra amoralny świecki humanizm, wolny świat kontra komunizm³². Działania Nowej Chrześcijańskiej Prawicy, zrzeszającej głównie konserwatywnych amerykańskich protestantów, nie przyniosły sukcesu w postaci stworzenia stałych instytucji i trwałych przemian. Jednak w późniejszych latach, już po zakończeniu ideologicznej wojny z komunizmem, silną argumentację religijną dla podbudowy walki ze złem terroryzmu, niedemokratycznych dyktatur, islamskiego fundamentalizmu religijnego przynosi środowisko neokonserwatystów. Jednym z jego reprezentantów, wspierających rządy republikańców, a zwłaszcza politykę zagraniczną obu prezydentów George’a Busha seniora i George’a W. Busha juniora, jest Michael Novak³³. Stanowisko Novaka jest dobrym przykładem działania religijnego w obszarze opcji konserwatywnej, zmierzając, w dobie spychania religii w przestrzeń prywatną i osłabienia jej wpływu społecznego, do wprowadzenia i utrzymania publicznego znaczenia religii chrześcijańskiej.

²⁹ R. Sirico, *Przypowieść o talentach: Biblia i przedsiębiorcy*, w: *Moralność kapitalizmu*, red. M. Hendrickson, *Moralność kapitalizmu*, Lublin 1998, s. 119.

³⁰ M. Novak, *Will it Liberate? Questions about Liberation Theology*, New York 1986, s. 78.

³¹ M. Novak, *Duch...*, s. 333-334.

³² P. Beyer, *dz. cyt.*, s. 212-213.

³³ W okresie prezydentury Ronalda Reagana neokonserwatyści byli określani jako „zimnowojenni liberałowie”, a w czasie prezydentury George’a Busha seniora przygotowali pierwszą interwencję zbrojną USA w Iraku. S. Burdziej, *Separacja czy dialog? Religia i polityka w koncepcji Richarda J. Neuhausa i innych neokonserwatystów*, „Dialogi Polityczne” 2004, nr 3-4, s. 126-127.

Proponowane przez Novaka działanie religii w podsystemie gospodarczym, czyli teologia tworzenia wspierająca amerykański kapitalizm przełomu XX i XXI w., może w konsekwencji być częściowo ideologicznie współodpowiedzialna za neoliberalny światowy kryzys ekonomiczny końca pierwszej dekady naszego stulecia. Krytyka teologii wyzwolenia i latynoamerykańskich modeli gospodarki nosi także charakter ideologicznego wsparcia systemu amerykańskiego³⁴. Natomiast włączenie integralnej funkcji religii jako ideologicznej podbudowy podsystemu politycznego i wojskowo-obronnego już w pierwszych latach wieku służyło religijno-moralnej legitymizacji interwencji wojskowych Stanów Zjednoczonych.

Michael Novak, jako katolicki intelektualista, został wysłany przez rząd USA, w lutym 2003 r., czyli ok. miesiąc przed wybuchem drugiej wojny w Zatoce Perskiej, z misją polityczną do centralnych instytucji Kościoła katolickiego w Rzymie³⁵. Zadaniem Novaka było przekonywanie przedstawicieli Watykanu i samego papieża, przeciwnych wojnie, do poparcia amerykańskiej zbrojnej interwencji w Iraku, albo przynajmniej etyczne uzasadnienie wojny. W swojej misji Novak, w sposób charakterystyczny dla opcji konserwatywnej, wskazywał religijno-moralne motywy polityki wojennej, odwołując się do średniowiecznej katolickiej doktryny wojny sprawiedliwej wypracowanej przez św. Augustyna z Hippony i św. Tomasza z Akwinu. Odnosząc się do religijnych przesłanek, Novak ocenia wojnę USA z Irakiem za chrześcijański moralny obowiązek: „Augustyn określił pokój jako «harmonię porządku, reprezentowaną przez dynamiczny, zmienny ład międzynarodowy, tworzony przez sprawiedliwe wspólnoty polityczne i oparty na prawie. Kiedy władze cywilne decydują się na obronę tego porządku przeciw niesprawiedliwym agresorom, należy do nich prawo do sprawiedliwego zakończenia konfliktu – może być to ich moralnym obowiązkiem (podkr. – M.L.), jeśli okoliczności nakazują powstrzymanie zła” i dalej dodaje „obecnie niektórzy twierdzą (wśród nich także ja), że zgodnie z katolicką doktryną wojny sprawiedliwej ograniczona i ostrożnie prowadzona wojna, której celem ma być zmiana reżimu w Iraku jest – jako ostateczna możliwość – moralnie konieczna (podkr. – M.L.)”³⁶.

³⁴ „Proste przeszczepienie instytucji z rozwiniętych ekonomicznie liberalnych demokracji na grunt państw rozwijających się nie gwarantuje pozytywnych zmian. Zastąpienie teologii wyzwolenia przez implantację modelu z USA jest nierealne. Przy braku wskazania konkretnych propozycji rozwiązań ekonomicznych i politycznych trudno jednak o projekty adekwatne do warunków lokalnych. Novak stara się przekonać adresatów swoich pism, że różnice społeczne i filozoficzne są tylko pozorne. Wszyscy natomiast powinni zmierzać w jednym kierunku, wytyczonym praktycznie i teoretycznie przez północnoamerykański eksperyment demokratyczno-kapitalistyczny”. Zob. M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 225.

³⁵ Katolicka Agencja Informacyjna, *USA: teolog Michael Novak broni polityki Waszyngtonu wobec Iraku*, z dn. 11 lutego 2003 r.

³⁶ M. Novak, *Moralne podstawy interwencji*, „Tygodnik Powszechny” 2003, nr 10, <http://www.tygodnik.com.pl/numer/280010/novak.html> (odczyt z dn. 30 października 2012 r.).

Chociaż w XX w. Kościół katolicki odszedł w swoim nauczaniu od przywoływania dawnej doktryny wojny sprawiedliwej³⁷, to Novak odwołuje się do niej i do leżącego u podstaw dychotomicznego podziału świata na zły i dobry. W przemówieniu podkreśla, że „podstawą doktryny wojny sprawiedliwej jest katolickie rozumienie grzechu pierworodnego, opisane w tym kontekście przez św. Augustyna w XIX księdze dzieła «O Państwie Bożym». Na tym świecie chrześcijanie zawsze będą musieli zmagać się ze złem tkwiącym w ludzkim ciele, które sieje podziały, destrukcję i zniszczenie”³⁸. Tego typu argumentacja za motyw działania religijnego w podsystemie politycznym uznaje obecność zła (moralnego czy metafizycznego) w świecie. Chrześcijanie mają obowiązek działania religijnego nie tylko z powodu niedomagania i problemów innych podsystemów, ale przede wszystkim na podstawie wewnętrznego rozumienia (funkcji religijnej) samej religii, która do zbawienia prowadzi poprzez walkę ze złem moralnym³⁹. Zło jest wynikiem grzechu pierworodnego i prowadzi do permanentnej niedoskonałości struktur społecznych, gdyż „grzeszne osoby tworzą grzeszne (niedoskonałe) struktury. Dlatego porządek społeczny powinien zawierać system kontroli i równowagi, skierowany przeciwko grzesznym inklinacjom człowieka”⁴⁰. W perspektywie naszej analizy socjologicznej stanowisko Novaka jest więc odzwierciedleniem beyerowskiej religijnej opcji konserwatywnej. Wraz z innymi przedstawicielami środowiska amerykańskich neokonserwatystów zmierza do uczynienia z religii funkcjonalnego podsystemu o znaczącym oddziaływaniu społecznym.

Także w swej najnowszej książce Novak postuluje konieczność prowadzenia komunikacji religijnej w pozareligijnych podsystemach społecznych. Ludzie religijni nie mogą być wykluczani z debaty publicznej, demokracji deliberatywnej, a język w sferze publicznej nie może być przymusowo zsekularyzowany⁴¹. Odnośnie ról społecznych, Novak sprzeciwia się rozdzieleniu tożsamości jednostki na dwie sfery: prywatną (religijną) i świecką (publiczną)⁴². Przekładając to na język socjologiczny Luhmanna, tożsamość religijna nie może wyrażać się jedynie w sprywatyzowanych społecznych rolach uzupełniających. Polityk czy przedsiębiorca nie może spychać swej roli religijnej do sfery prywatnej. Natomiast, powołując się na Irvinga Kristola, Novak stwierdza, że świecki humanizm nie jest w stanie dostarczyć ugruntowania dla funkcjonalnego społecznie systemu aksjo-normatywnego⁴³.

³⁷ Nowy *Katechizm* podkreśla przede wszystkim moralny obowiązek działania na rzecz pokoju, unikania wojny oraz, zamiast przywoływać doktrynę wojny sprawiedliwej, ściśle określa warunki „usprawiedliwiającej uprawnioną obronę z użyciem siły militarnej”, które są jedynie czterema elementami wymienianymi wcześniej w teoriach tzw. wojny sprawiedliwej. Zob. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, n. 2309.

³⁸ M. Novak, *Moralne podstawy...*

³⁹ Tenże, *Duch...*, s. 393-396; tenże, *Liberalizm...*, s. 224.

⁴⁰ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 260-261.

⁴¹ Novak odwołuje się w tym zakresie do prac Jürgena Habermasa. M; zob. M. Novak, *Boga nikt nie widzi. Noc ciemna ateistów i wierzących*, Kraków 2010, s. 378-380.

⁴² *Tamże*, s. 358-359.

⁴³ *Tamże*, s. 362-363.

Mimo że neokonserwatyzm czy raczej chrześcijański liberalizm Novaka jest wyrazem beyerowskiej religijnej opcji konserwatywnej, na koniec naszej analizy trzeba jednak podkreślić, że amerykański autor deklaruje porzucenie bezpośredniego zaangażowania instytucji religijnych w ramach pozostałych podsystemów społecznych⁴⁴. Ze względu na grzeszność człowieka i niedoskonałość tworzonych przez niego struktur społecznych niemożliwe, utopijne i społecznie szkodliwe są próby skonstruowania „raju na ziemi” i zaprowadzenie religijnego porządku społecznego⁴⁵. Twierdzi, iż „demokratyczny kapitalizm jest inspirowany przez religię chrześcijańską i żydowską, ale nie może być z nimi zmieszany. Religia powinna zachować swą transcendencję wobec ziemskiego porządku”⁴⁶. W sferze publicznej należy promować kompromis polityczny, poszanowanie wolności sumienia i przekonań innych uczestników (innowierców, niereligijnych) życia społecznego, a narzucanie siłą polityczną własnych poglądów i norm etycznych jest społecznie szkodliwe. Ścisłe religijna wizja polityki, ekonomii czy sfery aksjo-normatywnej pozostaje, wedle deklaracji amerykańskiego autora, utopią i niebezpieczną ideologią⁴⁷. „Nie zamierzam używać – pisze Novak – argumentów teologicznych za lub przeciw jakiejś formie ustrojowej. Mój cel jest skromniejszy. Wnioskiem wynikającym z faktu wcielenia jest to, by brać świat takim jaki jest, akceptować jego ograniczenia, dostrzegać jego słabości, nieracjonalności, złe siły i nie dawać wiary, że świat zmienia się lub kiedyś się zmieni w «Państwo Boże»”⁴⁸.

Argumentacja Novaka przyjmuje jednak wiele cech ściśle religijnych, swoistego manifestu religijnego⁴⁹. Amerykański neokonserwatysta tworzy zręby „teologii ekonomii politycznej”⁵⁰, a w całości jego poglądów można uznać za formę współczesnej teologii politycznej⁵¹. Dwudziestowieczna amerykańska forma ustrojowa, określona przez Novaka mianem demokratycznego kapitalizmu, prowadzi do reformy, rekonstrukcji zasadniczego trzonu religii: chrześcijaństwa i judaizmu⁵². Główną cechą „postulowanej nowej religijności

⁴⁴ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 258.

⁴⁵ M. Novak, *Duch...*, s. 86; tenże, *Toward a Theology of Corporation*, Washington 1991, s. 60.

⁴⁶ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 261.

⁴⁷ M. Novak, *Duch...*, s. 86.

⁴⁸ *Tamże*, s. 388.

⁴⁹ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 257.

⁵⁰ M. Novak, *Liberalizm...*, s. 28. Szerszą analizę teologii ekonomii politycznej Novaka, w odniesieniu do kapitalizmu, demokracji i systemu ustrojowego Stanów Zjednoczonych, znajdziemy w M. Kaute, *Kapitalizm, demokracja, nauka społeczna Kościoła katolickiego w myśli politycznej Michaela Novaka*, Bielsko-Biała 2009.

⁵¹ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 254-267. Teologię demokratycznego kapitalizmu odtwarza, dość pobieżnie, Zdzisław Kieliszek. W taki teologiczny sposób uwidacznia się u Novaka religijna orientacja w kształtowaniu i interpretowaniu podsystemów funkcjonalnych społeczeństwa amerykańskiego. Por. Z. Kieliszek, *Michaela Novaka koncepcja miejsca i roli chrześcijaństwa w demokratycznym kapitalizmie*, „Forum Teologiczne” 2010, t. XI, s. 77-80.

⁵² M. Novak, *Toward...*, s. 38.

jest, zdaniem Novaka, konkurencyjność wizji życia, sposobu postępowania oraz wolność, tzn. powstrzymanie się od narzucania innym i całemu społeczeństwu swojego konceptu społecznego⁵³. Wydawać się więc może, że takie tolerancyjne i pluralistyczne podejście znamionuje beyerowską opcję religijną. Jednak w efekcie dokonanej powyżej szczegółowej analizy propozycji Novaka dochodzimy do wniosku, że to egzemplifikacja opcji konserwatywnej. Koncepcja systemowa amerykańskiego intelektualisty wzywa do religijnie ufundowanej przemiany podsystemów społecznych, walki ze złem i grzechem w życiu społecznym oraz pod tym względem „wzięcia odwetu na szatanie”⁵⁴.

*
* *

W podsumowaniu należy zauważyć, że z punktu widzenia socjologii życia publicznego chrześcijański liberalizm Novaka jest próbą religijno-moralnej legitymizacji demokratycznego kapitalizmu. Krytycznie ocenia realizację tego zadania Peter Berger. Postrzega on personalistyczno-chrześcijańską argumentację Novaka na rzecz amerykańskiego ustroju polityczno-gospodarczego jako próbę skonstruowania mitu społecznego. Novak, wychodząc od chrześcijaństwa i „teologii ekonomii” konstruuje oraz propaguje „mit kapitalistyczny”. Brak akceptacji społecznej, w środowiskach katolickich, profesjonalnej polityki i gospodarki oraz w szerokiej rzeszy społecznej, powoduje jednak porażkę tego projektu. Jak podkreśla Berger, „rzecz wszakże nie w jakości samych idei, lecz w ich zdolności zdobywania akceptacji i entuzjastycznego poparcia ze strony znaczących grup społecznych. Coś jest uprawomocnieniem, gdy uprawomocnia. Można propagować dowolne mity, ale pozostaną one socjologicznie nieistotne, dopóki nie uwierzą weń zbiorowości ludzkie”⁵⁵.

Fiasko ideologicznego przedsięwzięcia Novaka potwierdza także Ryszard Legutko, który jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku, uznaje bezproduktywność nurtu amerykańskiego neokonserwatyizmu. Jego zdaniem, Novak i inni proponenci neokonserwatyizmu wywarli jedynie wpływ na niektórych polityków i komentatorów życia publicznego. Nie stworzyli jednak dojrzałego systemu, silnego ruchu społecznego i trwałych instytucji. Neokonserwatyizm, podobnie zresztą jak Nowa Chrześcijańska Prawica (w ocenie Beyera), „...nie wykształcił jednak koncepcji teoretycznej, która zasięgiem, rangą, jakością przemyśleń i bezstronnością analiz dałaby się porównać choćby do koncepcji Hayeka czy

⁵³ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 255.

⁵⁴ M. Novak, *Duch...*, s. 102.

⁵⁵ P. Berger, *Rewolucja kapitalistyczna*, Warszawa 1995, s. 334. O wiele bardziej znaczące poznawczo i społecznie jest stanowisko Daniela Bella, który dokonuje krytycznej analizy kulturowych sprzeczności kapitalizmu; por. D. Bell, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa 1994, s. 43-48. Poglądy Novaka krystalizują się w polemice z tezami tegoż amerykańskiego socjologa; por. M. Novak, *Duch...*, s. 49.201.

Röpkego⁵⁶ – podsumowuje Legutko. Brak trwalszego wpływu społecznego neokonserwatyizmu w dobie obecnej, na początku drugiej dekady XXI w., potwierdza powyższe diagnozy wydane przed dwudziestu laty.

W świetle socjologii religii stanowisko Novaka zmierza do deprivatyzacji religii, przywrócenia chrześcijaństwu publicznego znaczenia w podsystemie polityki i gospodarki. Zgodnie z typologią Beyera reprezentuje religijną opcję konserwatywną: funkcja i działanie religijne oparte są na wyraźnym rozdzieleniu dobra i zła, a naprawa pozareligijnych podsystemów społecznych motywowana jest wprowadzaniem weń religijnego porządku ideologicznego. Jednakże proponowana reinterpretacja chrześcijaństwa przyjmuje raczej funkcję ideologicznej legitymizacji systemu społeczno-politycznego: neoliberalnego demokratycznego kapitalizmu amerykańskiego. W kontekście etyki społecznej i katolickiej nauki społecznej neokonserwatyizm Novaka jest nadinterpretacją religijną, myśleniem życzeniowym, chaotyczną metodologicznie formą teologii politycznej⁵⁷. Chrześcijańska argumentacja „pełni funkcję dekoracyjno-frazeologiczną”⁵⁸ w celu powiązania społecznego przesłania religii z liberalizmem politycznym, gospodarczym i kulturowym (sferą aksjono-normatywną).⁵⁹ Novak pozostaje więc w konsekwencji postrzegany: w gronie filozofów i socjologów – jako myśliciel wyznaniowy, zamknięty w getcie religijnej argumentacji; w gronie katolickiej nauki społecznej – jako ideolog wybiórczego liberalizmu. Jednakże nie można bagatelizować jego wpływu politycznego nawet na prezydencką administrację amerykańską, której był doradcą oraz ideologicznym obrońcą na forach międzynarodowych, jak w przypadku ostatniej wojny w Iraku.

Literatura

- Adamowicz P., *Gdańsk jako wyzwanie*, Gdańsk 2008.
Bell D., *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa 1994.
Berger P., *Rewolucja kapitalistyczna*, Warszawa 1995.
Beyer P., *Religia i globalizacja*, Kraków 2005.
Bruce S., *God is Dead: Secularization in the West*, Oxford 2002.
Burdziej S., *Separacja czy dialog? Religia i polityka w koncepcji Richarda J. Neuhausa i innych neokonserwatystów*, „Dialogi Polityczne” 2004, nr 3-4.

⁵⁶ R. Legutko, *Spory o kapitalizm*, Kraków 1994, s. 345.

⁵⁷ Społeczno-religijne koncepcje Novaka wspierają instytucje liberalne w gospodarce i polityce. W ten sposób okazuje się, że nie wszystkie formy współczesnej teologii politycznej okazują się antydemokratyczne czy antywolnościowe, jak sugeruje Erich Kofmel. Por. E. Kofmel, *Comparative Political Theology*, 2007, s. 76-78; http://www.academia.edu/855110/Comparative_Political_Theology (odczyt z dn. 30 października 2012 r.).

⁵⁸ S. Kowalczyk, *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995, s. 82.

⁵⁹ M. Lisak, *dz. cyt.*, s. 245-253; por. P. Skudrzyk, *dz. cyt.*, s. 86-89; P. Setlak, *Idee sprawiedliwości społecznej i miłości w ujęciu Michaela Novaka*, „Studia Sandomierskie” 2006, nr 3, s. 142.

- Dobbelaere K., *Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy*, Kraków 2008.
- Drzyżdżyk S., *Chrześcijaństwo i liberalizm. Mirosława Dzielskiego koncepcja liberalizmu chrześcijańskiego*, Bielsko-Biała 2000.
- Ehrman J., *Neokonserwatyzm. Intelktualiści i sprawy zagraniczne 1945-1994*, Poznań 2000.
- Godłów-Lęgiędź J., *Etyczny wymiar liberalizmu gospodarczego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2000, t. 3.
- Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.
- Katolicka Agencja Informacyjna, *Donald Tusk: Wiara i wolność nie są w konflikcie (wywiad)*, z dn. 29 lutego 2008 r.
- Katolicka Agencja Informacyjna, *Polityka, bioetyka i przyszłość Kościoła – rozmowa z min. Jarosławem Gowinem*, z dn. 30 lipca 2012 r.
- Katolicka Agencja Informacyjna, *USA: teolog Michael Novak broni polityki Waszyngtonu wobec Iraku*, z dn. 11 lutego 2003 r.
- Kaute M., *Kapitalizm, demokracja, nauka społeczna Kościoła katolickiego w myśli politycznej Michaela Novaka*, Bielsko-Biała 2009.
- Kieliszek Z., *Michaela Novaka koncepcja miejsca i roli chrześcijaństwa w demokratycznym kapitalizmie*, „Forum Teologiczne” 2010, t. XI.
- Kofmel E., *Comparative Political Theology*, 2007; http://www.academia.edu/855110/Comparative_Political_Theology (odczyt z dn. 30 października 2012 r.).
- Kowalczyk S., *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995.
- Legutko R., *Spory o kapitalizm*, Kraków 1994.
- Legutko R., *Wprowadzenie do wydania polskiego*, w: *Neokonserwatyzm*, red. I. Stelzer, Warszawa 2007.
- Lisak M., *Katolicki liberalizm. Etyka społeczna Michaela Novaka*, Kraków – Dublin 2008.
- Luhmann N., *Funkcja religijna*, Kraków 2007.
- Luhmann N., *The Differentiation of Society*, New York 1982.
- Novak M., *Boga nikt nie widzi. Noc ciemna ateistów i wierzących*, Kraków 2010.
- Novak M., *Bogactwo i cnota: rozwój chrześcijańskiej doktryny ekonomicznej*, w: *Etyka kapitalizmu*, red. Peter Berger, Kraków 1994.
- Novak M., *Duch demokratycznego kapitalizmu*, Poznań 2001.
- Novak M., *Liberalizm – sprzymierzeniec czy wróg Kościoła*, Poznań 1993.
- Novak M., *Moralne podstawy interwencji*, „Tygodnik Powszechny” 2003, nr 10, <http://www.tygodnik.com.pl/numer/280010/novak.html> (odczyt z dn. 30 października 2012 r.).
- Novak M., *On Cultivating Liberty. Reflection on Moral Ecology*, Lanham 1999.
- Novak M., *Toward a Theology of Corporation*, Washington 1991.
- Novak M., *Will it Liberate? Questions about Liberation Theology*, New York 1986.
- Novak M., *Wolne osoby i dobro wspólne*, Kraków 1998.
- Sepczyńska D., *Katolicyzm a liberalizm. Szkic z filozofii społecznej*, Kraków 2008.
- Setlak P., *Idee sprawiedliwości społecznej i miłości w ujęciu Michaela Novaka*, „Studia Sandomierskie” 2006, nr 3.
- Sirico R., *Przypowieść o talentach: Biblia i przedsiębiorcy*, w: *Moralność kapitalizmu*, red. Mark Hendrickson, Lublin 1998.
- Skudrzyk P., *Amerykańska wspólnotowa filozofia polityczna*, Katowice 2001.

Between privatised function and public performance of religion: the Michael Novak's liberal Christian social subsystem

Summary

Michael Novak, an American communitarian and neoconservative thinker, proposes his vision of a Christian liberalism, which points out some religious background to the social system of democratic capitalism. Consequently, Novak tries to strengthen social importance of religion and to widespread its public performance. In the view of such a proposal the author of the article analyses the Novak's position from a sociological perspective. This approach is based thus on two sociological concepts: firstly, on the Niklas Luhmann's analysis for privatisation of religion; secondly, on private function and public performance of religion in the context of both religious options – liberal and conservative, according to Peter Beyer. In result the study finds out that Novak is, despite of his liberal inclinations, a proponent of at least partially fundamentalist conservative religious option. Furthermore, his trial to legitimise, on the Christian and moral ground, the system of democratic capitalism is rather futile.

Keywords: Christianity, democratic capitalism, deprivatisation, liberalism, neoconservatism, privatisation, religion, secularisation, religious function, religious performance.